

K R I T I K A

Rába György: Közbeszólás

A cím annak a versnek az alapján értelmezhető, amelyből való: *Közbeszólás egy életírásba*. (Idézhetem a *Nagytakarítást* is, amelyben olvashatjuk „közbekiáltásomat a légibombák kórusába”, mely a „háborús nemzedék” költőjének immár atavisztikus szóláskényszerére utal.) Rába egyre közvetlenebbül az életét mondja – azt, amelyet költeményeiben hol személyes sorsának, hol a benne tükröződő történelemnek nevezhetünk. Megjegyzésre késztet előző kritikám egyik megállapításával szemben, melyet *Kézrátétel* című kötetéről írtam: Rába nem az a költő, aki versről verse a maga sorsát mutatja fel, s nem az, akinek életrajzát össze lehetne állítani verseiből. Akkor még igaz volt ez, de újabb verseire már jóval kevésbé – a *Közbeszólás* számos darabja önéletrajzi versnek mondható, akkor is, ha a lét, az eszmélkedés tágabb térségeire nyit ablakot.

Idézett költeményében tagadólag mondja: a vers „még csak nem is felirat a némafilmhez” (nem is lehetne, mert a filmhez és feliratához hasonlítható egyidejűség nincs élete és költészete között), de a hasonlat plasztikus volta elgondolkodtató: a zajló életet a vele adekvát szavak „felirata” kíséri hűségesen. Ha ezt a találónak tetsző ötletet mégis elveti a költő, annak oka az lehet, hogy még a Rába Györgynél „realistább” költők esetében sem olyan fokú a közvetlenség élet és mű viszonyában, mint a némafilm s a benne játszó jelenetek, párbeszéddek feliratozása között. A töredezett versszövegből kiragadott szóval, a moziból távozó néző „kirajzó képzet” egyes részleteket fölerősít, másokat elhalványít a filmből, s a sztoriból, azaz élettörténetéből a lélekmozgás, az érzelmi és gondolati reakciók emléke, s velük egy finomodó rajzolatú szellemi önarckép marad meg.

Hogy a szürrealistákhoz egykor közelálló (és versépítkezésében a szürrealisták technikájára ma is emlékeztető) lírikus „vallomások” költővé alakult volna át, az talán túlzás; ha az utóbbi években ilyesmit állapítottak meg (velem együtt) a kritikusai, akkor azt Rába némi iróniával emlegeti ugyan, de nem tagadja mindenestül: „Azt mondták rólam vallomásos / költővé alakultam / megöregedtem mi maradt / volna nekem más csak a múltam” – írja az *Igeidőkben*. A jövő nem tarulhat föl előtte – „kőd előttem” –, a jelen elől pedig „iszkol máris a drága líra” – farkasvakság gátolja a tiszta látásban. A „kőd előttem”-nek azonban korántsem a „kőd utánam” a folytatása: egyre nagyobb becsben tartja az elmúlt időt, a vele történeteket, a tényeket, konkrétumokat, személyeket. Az emlékező persze nem magát az életet írja, hanem annak emlékét, melyet az általuk fölkelített érzések, álmok és képzelgések színeznek át. Ha ez „realisztikus” jelleget ad a régebbi szürrealista műveinek, akkor ez nem a tények, hanem a lélek realizmusa.

Múltra koncentrátságának tulajdonítható, hogy költészete elégikusabbra hangolódott. A kötet nagyszabású – terjedelemre is nagyobb lélegzetű – költeményei általában elégiák (Kivételek a *Gyászbeszéd Don Giovanni fölött*, mely a siratóénekek modorában zeng), s a kisebbek egy része is ebbe a műfajba sorolható. A *Fűszerszigetek* például gyönyörű képpel idézi fel a reményteljes, csodarugókra járó fiatalságot, „...a magasugró / magam fölé emelő elrugaskodását / hát és láb álmát a madárszárnyról”. Elégikussága

nemcsak sajnó nosztalgiát jelent, hanem közeledést az egyénitől az általános emberihez: személyes emlékeiben a történelem viharai zúgnak, önmagát az „emberiség kalandja”-ként nevezi meg, másutt azt vallja, hogy „vonásaim maszkja alatt / az emberi nem lépegetett”, s abban bízik, hogy az utókor majd odajegyzi műveinek lapszélére: történelem. Mindez a schilleri poétikával egybehangzóan azt érezteti, hogy elégiaköltészetében a gyász az eszmény keltette lelkesedésből fakad, hogy személyes ügyei korántsem csupán magánügyek, s hogy az egykor többünk által rejtezőnek (ha ugyan nem hermetikusnak) vélt lírikus jobban bízik olvasóiban, mint bízott egykor: személyes „titkaiba” avatja őket, tudva, hogy azok közös emberi tapasztalatok.

Pillantsunk csak a hajdani szépekről szóló verseire (nem egy van a kötetben, de elég, ha csak a *Sziránek, kortársaim* című darabot vesszük most szemügyre). Szemcsillantó nosztalgiát is érezhetünk egyik-másik emlékképében, de a iuventus ventus szentenciának megfelelő, megbocsátó (ön)íroniát is. És egy adagot abból a megrendült-ségből, mely nélkül Rába (mint bárki, akinek éles emlékei vannak a második világháborúról) nem képes negyvennégy-negyvenötös emlékeit felidézni. Figyeljük meg, milyen gazdag érzelmi rétegzettsége van a versnek már akkor is, ha csak ezt a két részletet ragadjuk ki: „...közelebbről valóban akkor ismertem meg / amikor légyottunk nyomát takarítgatta az albérteti heverőről”; „a másik szerelvény viszont lazafele menekít / a hullámzó szoknyájú mozgó hársfa német lány oldaláról”. Van ebben erotika, női hajillatú emlékek becézgetése, büszkélkedő férfipletykától létszerű kedélyvillódzás – és van benne emlékezés a mindennél megalázóbb rettegésre, a fenyegetettségre, elhurcoltatásra is; ugyanakkor a túlélés, hazatérés elégtétele, az elszakadás és a mulandóság fájdalomja is érződik a képsorban.

Radikális átrendeződésről nem beszélhetek ebben a költészetben, de radikális gesztusról igen – például a *Nagytakarítás* című költeményben. A „Söpörjük ki a költészet limlomjait” verskezdő mozdulata legalábbis határozott elszánást mutat. Ám ha megnézzük, mi mindent „söpör ki”: a holdfényes romantikát, a horoszkópot és más hitek, hiedelmek tetszetős csillagfényét, a „téma az utcán hever” zszurnalisztikus naturalizmusát, a fogyasztásra csábító kirakatok tarkaságát, „a tenyészet tovább színezhető kifestőkönyvét”, vagyis a külsőségekben elmerülő természetkultuszt és mindenféle „fennkölt érzések álságai”-t –, akkor nem mondhatjuk, hogy önnön korábbi költőtulajdonságaitól akar megszabadulni. Azt kell tudomásul venni, hogy a lélek irracionális mélyébe oly szívesen alászálló lírikus egy meglehetősen tartományt a racionalitás számára tart fenn; szenvedélyesen szereti a szellem kalandjait, ám a kalandorság teljességgel idegen tőle. Ebben oly hűséges a Nyugat nagyjai, Babits, Kosztolányi, Füst és mások által rátestálódott hagyományhoz. A többes szám első személyű felszólítás („Söpörjük ki a költészet limlomjait”) nem önmegszólítás elsősorban: biztatás a pályatársaknak is, és főként megerősítése önnön bevált és mindig is követett ars poeticájának. Beszédtónusa most is a régi; álomjeleneteket idéző, kihagyásos versépítkezése, szürrealisztikus képalkotása nem sokat módosult. Feltűnő azonban, hogy mennyivel konkrétábbá vált a téma, mely, úgy tetszik, mégsem annyira közömbös esztétikai jellemző, mint hittük akkor, amikor a forma védelmében a tartalomcentrikus irodalomszemlélettel vitáztunk.

Ebben a kötetben szinte ciklusképző elemként játszik szerepet a téma. A kötet elején főleg a költészet önmagáról alkotott képét festik elénk a versek. A továbbiakban verscsoportok állnak össze az erotikus költeményekből, az epikus mozzanatokat megörökítő életrajzi versekből, az álomversekből, az irodalom nagy szellemeit (Jókait, Aranyt, Csehovot, Kosztolányit, illetve annak családját) megidéző darabokból, az egy-

kori pályatársakat idéző és az íróbarátokat köszöntő művekből. Nemcsak hommage-ok és „köszöntők” ezek: a megértés, számontartás és a bensőséges ismeret jeladásai, melyek pótolhatatlanok az irodalom önismerete számára, szóljanak bár Határ Győzőről, Szabó Magdáról vagy Csorba Győzőről –, Kálnokyról, Toldalagiról vagy Pilinszkyről. A név nélkül fölidézett alakok közt – a tévedés lehetséges – fölismerem vélem Kassákat, Komlós Aladárt, Rónay Györgyöt. Az utóbbi kettő bármelyikére utalhat ez a versrészlet: „...figyelme erőt öntött belém / s bár visszadöbbsen a vajákolástól mégis keresztül-látott / száraz éveimen a hallgatás évein s atyai gesztussal üdvözölte / a belső meditáció pusztaságából megtelt lélekkel érkezőt / s akit hivatottnak fogadott”. Az utalás a „vajákolásra”, melytől atyai (fivéri?) barátja visszariadt, Rába vonzódását jelzi a szürrealiz-mushoz, a szómágiához, mely régen olyan versek írására ösztönözte, melyek hol Klee festményeivel (*Gyermekrajz*), hol Bartók népi motívumokkal átszőtt zenéjével (*Brum-mogó, Az éjszaka zenéje, Férfihangra*) rokonították költészetét. (Félreértések előzhetők meg azzal, hogy nem más költőkhöz, hanem egyéb műfajok mestereihez hasonlítjuk.) A mágius jelleggel nem szakított – a *Mesedélután* (melyben óriásokat és törpéket idéz, akikkel sorsa összehozta) megmutatja eredendő vonzódását az archetipikus formákhoz, melyekben a mai ember érzelmi összetettségét nyilvánítja ki. *Valamilyen tetőkön* című versében azt vallja, hogy „történelemelőtti kortól dúdolok”. Rettegések, temetetlen vágyak, azaz ősi ösztönök törnek föl a magyar és világgölkészest mesterein nevelkedett költő verseiben. Ezért oly gyakori nála az álom mechanizmusát követő képalkotás és képváltás, egyfajta automatikus versbeszéd, mely az ő esetében korántsem zárja ki a nagyfokú intellektualitást. Egy régebbi alkalommal szimultán-ságot fedeztem s véltem kimutatni soraiban: központozás nélküli költeményeinek olykor kétféle olvasata is lehetséges. Most inkább így értem a szimultaneitást: egyszerre tudja felszabadítani a lélek mélyén rejlő ösztönöket, s érvényesíteni az intellektus szigorú fegyelmét. Ez, úgy vélem, kevés költőről mondható el.

Rába folyamatosan küzd a történelmileg megtapasztalt barbarizmus különféle változatai ellen. Politikai költőnek nevezni mégis vaskos tévedés volna. *Házkutatás* című költeménye szerint fegyverrejtegetőnek vélték a megszálló orosz katonák, s fegyverek helyett csak könyveket, rengeteg könyvet találtak. (Egy elképzelt, majdani versválogatásában korábbi költeménye, a *Paszternák könyvtára* mellé kívánczik ez a műve, jöllehet, amaz nem önéletrajzi költemény.) A könyvek hatalmasabb erőt képviselnek a tűzfegyvereknél: Don Quijote káprázatai, Münchhausen báró lódításai vagy Tolsztoj téveszméktől sem mentes prófétai dörgedelmei százszor erősebbek az átélt valóságnál. De nem tudhatjuk meg a versből, hogy 1945-öt vagy 1956-ot írtak-e az esemény lejátszódásakor. Rába egyre közeledik az epikailag leírható életeseményekhez, a történelemhez (a *Kopogtatás a szemhatáron* kötet prózaversei a formájukkal is ezt a közeledést mutatják), de nemhogy szakítana régebbi önmagával – ellenkezőleg: úgy érzem, egyre markánsabban rajzolódik ki költői arcéle és szilárdul meg önazonossága. Mindig a maga korát fejezte ki – más nem is tehetett volna –, de az utóbbi években szorosabban kötődik a konkrétumokhoz, mint régebben. A múltba néző tekintete biztosabban szelektál, mint aki a jelenben szemlélődik.

Eltűnődhetünk azon, hogy mennyi öntudat rejlik olykor az önlefokozásban. Arany János szerette kisebbiteni költői teljesítményét, művét csonkának, félben maradtoknak feltüntetni. Ez olyan alkotóművészeknél válik paradoxzá, akiknek „van mire szerénynek lenniük”. Rába *Ha későn, ha csonkán* című versében „kiérdemesült lámpa-

gyújtó”-nak nevezi magát, aki föl-föllobbantja az éjszakában otffelejített gázlámpáját, mely „még felesel az ostornyeles / sugárontó nemzedékkel”. Az ostorlámpákra utaló kép az új raj kíméletlenségét hozza hangulatközelbe, a képsor pedig a „kiérdemesültség” ellenére is egy világítani tudó szellemi ember önértéktudatát sugározza.

A groteszkhez mindig vonzódott Rába György, s ezt a vonalmát most új fénytörésben láthatjuk. *Hogyan csaljuk a világot?* című darabja vidám ütemhangsúlyos ritmusban szól arról, hogy a művelt embert is az ösztönei irányítják „akkor is ha patetikus / akkor is ha teátrális / akkor is ha ironikus”. Foggal és körömmel él a szelíd ember is, ha erre készítetik; alakoskodásra kényszerít a civilizáció, s életünk színházi „vendégjáték” a számunkra kimért lét-műsoridőben. Egy másik groteszkje, *A szilvás-gombócok rejtélye* álommisztikából és anekdotaszerűen elmondható valóságból áll össze. Egykori barátja, Kálnoky László ifjúkori sztorijaira emlékeztetően idéz fel egy családi legendát: még iskolaéretlen korú nagynénikéjét azzal a próbavizsgával vette fel az igazgató az iskolába, hogy hány szilvásgombócot tud bekebelezni együltében. S Rába az *Intermezzo* költőjét, Kálnokyt idézi, amikor játékos ötlettel a szilvásgombócot választja családi címeréül, melyet odahelyez Kálnoky „kardos törökfős” címere mellé. („Családi címerem kardos, törökfős” – írta volt Kálnoky.)

Egyik legszebb verse a kötetben az *Engesztelések*. Régi magyar népdalra utal – ha visszajáról is – a kezdősora („Felszántom a császár udvarát, Belévetem hazám búbaját”): „Mi se szántottuk föl a császár udvarát / de próbálgattuk mágusok jósok fölfedező gesztusait”. Megint a „mágus” szó érdemel kitüntetett figyelmet: igenis „vajákos” költő Rába, s lehet, hogy ez klasszicista-realista mesterei és atyai vagy fivéri barátai közül Komlós Aladár vagy Rónay György szájából egy csipetnyi fenntartást jelezve hangzott el, de Kosztolányi halálos komolysággal nevezte lelki rokonát, Tóth Árpádot a „szavak vajákosá”-nak. Mi is ilyen értelemben mondjuk őt a mágikus és imaginárius költészet „vajákos” mesterének, mint minden igazi költőt, aki egyúttal „fölfedező” is. (*Liget*, 1994.)

Alföldy Jenő